

צעקצי הראשונים

"ללכת צעקצי הראשונים אריות קצחצורה • גאוני הדורות צעלי גצורה" (לשון הרמב"ן בהקדמה לפירוש)

נח תשפ"ז •

עיון בפשוטו של מקרא בעקבות רבותינו, רש"י ובעלי מחלוקת

גליון צ"ח •

ממה 'נחו' המים, מתגבורתם, מרתיחתם או מכעסם.

הקושי בפירוש רש"י

כל הוואה דברי רש"י יתמה מיד, מה ראה לפרש תיבת 'רוח', כ'רוח תנחומין והנחה', ולא פירש כפשוטו 'רוח' ממש.

ולבאר דברי רש"י, יש להתחיל מן הסוף אל ההתחלה, הן בבירור סוף המקרא לפני

תחילתו, והן בבירור מוקדם בדעת שאר הראשונים.

וראשית יש לנו לברר מה פירוש תיבת 'וישכו', שהיא תיבה שאינה מצויה במקרא, ושרשה הוא 'שכך'. וכמדומה שפירושה הרווח בפי רוב הראשונים, מלשון 'נח'. כן תרגם התרגום, 'ונחו מיא', וכן כתב האבן עזרא, 'וינוחו ולא גברו', וכן כתבו הרד"ק ורבינו מיוחס ועוד ראשונים.

פירוש הרד"ק, הרמב"ן והאבן עזרא

ומכאן אל תחילת הפסוק, 'ויעבר אלוקים רוח על הארץ'. הראשונים מפרשים 'רוח' כפשוטו, ופירוש הפסוק כתב הרד"ק:

"ויעבר אלהים רוח על הארץ. רצה לומר, על המים שעל פני הארץ העביר רוח, ועמד הרוח בפני המים ולא יכלו להתגבר למעלה, ונחו המים מלהתגבר ולעלות'.

וברמב"ן (פסוק ד') פירש באופן שונה במקצת:

"וטעם ויעבר אלהים רוח על הארץ, שהיה רוח גדולה וחזק יוצאה מבטן הארץ על פני התהום ומרחפת במים, ויסכרו בו מעיינות תהום, כי לא אמר הכתוב, 'ויעבר אלהים רוח על המים'. וישכו המים שהיו נובעין מן התהום וינוחו, מלשון וחמת המלך שככה (אסתר ז, י), שנחה. או לשון הסתר הדבר והבלעו, ללמד שנבלעו מי התהום במקומם. וכך אמר זה בסדר עולם (ד), 'המים העולים למעלה נגבה אותם הרוח, והיורדים למטה נבלעו במקומם'."

פירוש הרמב"ן שונה מפירוש הרד"ק בשני נקודות: (א) הרמב"ן מפרש שהרוח עברה 'על הארץ' ולא 'על המים'. (ב) לפי הרד"ק המים נחו על ידי הרוח, אך לפי הרמב"ן, המים יבשו על ידי הרוח.

וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת כָּל הַחַיָּה וְאֶת כָּל הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה וַיַּעֲבֵר אֱלֹקִים רוּחַ עַל הָאָרֶץ וַיִּשְׁכּוּ הַמַּיִם: (ח, א)

ויעבר אלוקים רוח: רוח תנחומין והנחה עברה לפניו. על הארץ: על עסקי הארץ. וישכו: כמו (אסתר ז, י), כשוך חמת המלך, לשון הנחת חמה.

לפירוש הרמב"ן אפשר שלא נחו המים על ידי הרוח, אלא אלו שני דברים, שעברה רוח על הארץ ויבשה המים, וכמו כן נחו המים מנביעתם [ויש כמה דקדוקים בלשון הרמב"ן לכאן ולכאן, ואכמ"ל]. וראה עוד באבן עזרא [בשיטה אחרת] שכתב, שהרוח יבשה את האדמה,

כמו, 'ברוח קדים עזה כל הלילה (שמות יד, כא)'. גם בפירוש שלפנינו כתב, שהרוח עברה תמיד על הארץ, כלומר שעברה זמן רב עד שיבשה הארץ לגמרי, ואם כן אין קשר בין העברת הרוח לשכיכת המים.

על כל פנים בכך שווים שני הפירושים הנ"ל, שלכולם פירוש ה'רוח' האמורה בפסוק הוא כפשוטו, שהאלוקים העביר רוח מעל הארץ ונחו המים מהתגבורותם.

העברת רוח אינה מביאה לשכיכת המים

וישבו כל מפרשי רש"י על המדוכה, מה טעם הוצרך רש"י לפרש 'רוח', שלא כפשוטו. ויש לחלק עיקר טעמיהם לשני דרכים. הדרך הראשונה, שלרש"י הוקשה עיקר הפירוש, שהעברת הרוח כלל אינה גורמת למנוחת המים. ובלשון הר"ש אלמושנינו ז"ל בפירושו הראשון:

"ולא הניחו כפשוטו, לפי שהענין יהיה בהיפך, בשלא ימשך מהעברת הרוח מה שאמר 'וישכו המים', כי הרוח מניע המים תנועה גדולה עד שיעשה המים גלים, כמו שכתוב (תהלים קז, כה), ויעמד רוח סערה ותרומם גליו'."

וכטעם זה כתבו עוד הרבה מפרשים (פירוש קניזל, באר יצחק באר בשדה, דבק טוב, מנחת יהודה, ס' הזיכרון).

כמובן, שלדרך הרמב"ן והאבן עזרא שהובאה לעיל, אין קושיא זו קיימת, כי המים לא 'נחו' על ידי הרוח, אלא הרוח רק יבשה את המים, והמים נחו מעצמן. [אמנם בגור אריה כתב בדעת רש"י, ש'העברת רוח' אינה מייבשת המים. וכעין זה כתב בבאר מים חיים, עי"ש. ובלבוש האורה השיג על זה.]

עוד יש לציין בענין זה, שבגמרא מבואר ששכיכת המים שכתובה בפסוק, אינה מ'תגבורת המים', אלא מרתיחת המים. שכך אמרו בגמרא בכמה מקומות (ר"ה יב, א; סנהדרין קח, ב; זבחים קיג, ב):

”אמר רב חסדא, ברותחין קלקלו וברותחין נידונו, ברותחין קלקלו, בעבירה, וברותחין נידונו, כתיב הכא, וישכו המים, וכתיב התם (אסתר ז, י), וחמת המלך שככה.”

ולפי זה אפשר שאכן הרוח תשכך רתיחת המים, שכן דרך הרוח הנושבת לקרר. ובאמת במזרחי פירש שגם רש"י בפירוש 'וישכו', מפרש כדברי הגמרא הזו, ולפי זה נדחק מדוע מפרש רש"י רוח תנחומין ולא רוח ממש. אך עיין מנחת יהודה ונחלת יעקב שהתקשו בדבריו, ובפשטות רש"י אינו מזכיר כלום מדברי הגמרא הזו, וסובר שאין היא פשט הכתוב.

‘על הארץ’ ולא ‘על המים’

בדרך אחרת כתבו המפרשים, שהוקשה לרש"י הלשון 'רוח על הארץ', הרי המים היו על הארץ, והיה נכון יותר לכתוב, 'רוח על המים'. ועל כן הוכרח רש"י לפרש גם את ה'רוח' האמורה שאינה רוח ממש אלא 'רוח תנחומין', וממילא גם פירוש 'על הארץ' לא יהיה על הארץ ממש, אלא 'על עסקי הארץ'. וכך הוא המשך לשונו של הר"ש אלמושנינו הנזכר:

”או אמר זה לפי, שאם הכוונה רוח ממש, לא היה ראוי שייחס זאת ההעברה אל הארץ, רצוני, שהעבירו עליה, כי הארץ לא הייתה גלויה עדיין, והיה ראוי שיאמר, ויעבר אלוקים רוח על המים.”

גם טעם זה כתבו מפרשים רבים (פירוש קניזל, מנחת יהודה, נחלת יעקב, באר היטב, והובא בשפ"ח, ועיין דבק טוב). קושיא זו אינה מתיישבת אלא לפירוש הרמב"ן, שמפרש שאכן הרוח יצאה מתהומות הארץ. [ועיין באר בשדה שדחה הוכחה זו].

‘וישכו המים’ כמו ‘ויעמד הים מזעפו’

ונראה שיש לסלול בדברי רש"י דרך אחרת. שהנה המדקדק היטב בדברי רש"י יראה, שגם בפירוש תיבת 'וישכו' הוא מפרש באופן אחר מדברי הראשונים. שכל הראשונים פירשו 'וישכו' לשון 'מנוחה'. אך רש"י כתב, 'לשון הנחת חמה'. כלומר, המפסיק לכעוס אומרים ש'שככה חמתו'. ומשמע מלשונו שאין לשון 'שכך' שייך בכל דבר 'הנח', אלא רק בשכיכת הכעס.

ושורש 'שכך' נמצא רק בפסוק שלנו, ובשני פסוקים באסתר (ב, א; ז, י), ובעוד מקום בפרשת קרח (במדבר יז, כ). 'והיה האיש אשר אבחר בו מטהו יפרח והשכתי מעלי את תלנות בני ישראל אשר הם מלינם עליכם'. ופירש רש"י והראשונים, שהוא מאותו השורש כמו 'שכך', ולרש"י

יתפרש שהכוונה, שאניח את כעס התלנות של בני ישראל. הרי שלא מצאנו 'שכך' אלא בלשון כעס, ולא במנוחת שאר דברים.

ומעתה צריך להבין, מה כוונת רש"י לפרש ב'וישכו המים', שאם 'שכיכה' אינה שייכת אלא בכעס, איך אמר 'וישכו המים'. ועוד, מדוע לא פירש רש"י ממה נחו המים.

ועל כן נראה לבאר היטב עומק דברי רש"י. שאכן אף לרש"י שמפרש שעברה לפני ה' רוח תנחומין, אין כוונת הכתוב רק לרוח התנחומין עצמה, אלא כוונת הכתוב לתאר את מה שאירע בארץ, שכן המשמעות של כעסו של ה' והתוצאה של הכעס הוא, הבוקה מבוקה ומבולקה אשר באה על הארץ, ובה נראית חמת ה' וכעסו. וכשבא הכתוב לומר שהפסיק המבול ונחה הסערה ותגבורת המים, אמר הכתוב שרוח תנחומין עברה לפני ה' בענין הארץ, והמביט על הארץ היה רואה ששקטה סערת המבול, והיה רואה בעיני רוחו את רוח התנחומין אשר עברה לפני ה'.

ולפי זה כשאמר הכתוב, 'וישכו המים', רצה לומר שתגבורת המים אשר בטאה את חמת ה', שככה ונחה מכעסה.

ומצאנו שסערת המים נקראת במקרא בלשון 'כעס', כמו שאמר הכתוב ביונה (א, טו): 'וישאו את יונה ויטלוהו אל הים ויעמד הים מזעפו'. וגם שם אין הכתוב ממשיל לחינם את סער הים כאילו הים כועס, ואין זה שירה בעלמא, אלא מכיון שסער הים היה מחמת כעס ה' על האניה אשר יונה ירד בה, על כן כשעמד הסער, אמר שהים עצר מלכעוס. וכך ממש מתפרש הכתוב כאן, שחמת ה', אשר הייתה נראית בהתגברות המים, שככה.

ולדרך זו אפשר שההכרח של רש"י הוא מסוף הכתוב, שכיון שלשון 'וישכו' אינו אלא במנוחה מן הכעס, ממילא מוכרחים אנו לפרש 'ויעבר אלוקים רוח על הארץ', שעברה לפניו רוח תנחומין והנחה, ולכן 'שככו המים' מכעס ה' אשר היה אצור בתוכם.

ונראה שמקור קדשו של דברי רש"י הוא מלשון התנחומא (אות יב) זה לשונו:

”דבר אחר, ויעבר אלוקים רוח על הארץ וישכו המים, וישכו, שהפיג הקדוש ברוך הוא חמתו, כשם שנאמר, וחמת המלך שככה (אסתר ז, י).”

ומבואר כדברי רש"י, שהשככה האמורה בכתוב אינה 'מנוחת המים בעלמא' אלא שככת החמה, והחמה האמורה אינו משל על המים, אלא הכוונה לכעס הקב"ה.

תמצית הדברים:

א[הראשונים מפרשים 'רוח' ממש. ב[יש מהם שמפרשים, שהרוח עברה על המים, והעברת הרוח הניחה את המים מתגבורתם. ויש מפרשים שהם שני דברים, הרוח יבשה את המים, וגם נחו המים מעצמן. ג[בטעם שרש"י מיאן לפרש 'רוח' כפשוטו, יש שכתבו שהרוח מביאה לסערת המים ולא למנוחתם [או שאינה מייבשת אותם], ויש שכתבו שדיוקו מלשון 'על הארץ' ולא 'על המים'. ד[נראה שרש"י מפרש 'וישכו המים' מהכעס, ועל כן פירש שהרוח היא 'רוח תנחומין'.